

Burai Krisztina

Ellenség-e a hajléktalan?

Politikai ellenségképzés a hajléktalanokkal szemben

Bevezetés

Kutatásom kiindulópontját a szabálysértési törvény 2018. október 15-én hatályba lépett módosítása,⁴¹ és az annak nyomán a hajléktalanságról kialakult közéleti diskurzus jelenti. Az ellenségképzés általános leírása mellett bemutatom a politikai ellenség különféle típusait, majd képzésének diszkurzív stratégiáit. Ezen eszközöket felhasználva kísérletet teszek arra, hogy néhány példán keresztül bemutassam a hajléktalan személyek elleni ellenségképzés fő jellemzőit. A dolgozat tehát elsősorban nyelvi eszközök vizsgálatával igyekszik bemutatni a politikai ellenségképzést, továbbá a hajléktalanok elleni diskurzus visszatérő fordulatait, érvkészletét. A kutatáshoz áttekintett szövegek elemzése kvalitatív kutatás, azok tartalmát nem számszerűsítettem, hanem rendszeresen felbukkanó, feltűnően sokszor ismétlődő elemeket kerestem bennük.

I. Politikai ellenségképzés, típusok⁴²

Az ellenségkép vagy politikai ellenség egy tudati tartalom, a fejünkben élő kép. Sokkal inkább jelent fenyegetést az általunk képviselt értékekre, normákra, mintsem valós biztonságpolitikai veszélyt. Az ellenségkonstrukció célja a politikai haszonszerzés,⁴³ hiszen ily módon egyrészt létező problémákért gyenge érdekérvényesítő erővel rendelkező csoportokat lehet hibáztatni, másrészt olyan, eleve meglévő társadalmi ellentéteket élezhetnek ki általa, amelyek szavazatot hozhatnak az adott politikai erőnek. Az ellenségképzés során szükségképpen felerősödik az ökmi ellentét, így a saját politikai közösségben megerősödik az összetartozás érzése, a csoporton belüli széthúzás háttérbe szorul, mert elsődlegessé válik a közös „ellenséggel” szembeni önvédelem, illetve adott esetben a vele szembeni fellépés.

Horuczi László *Ellenségkép. Az ellenségfogalom történeti alakulása vallásban, morálban, politikában* című művében a közösségi jellegű ellenségkép négy csoportját különbözteti meg, ezek a vallási, morális, katonai vagy politikai ellenség.⁴⁴ A hajléktalanokat dehumanizáló diskurzus ezek közül a második típusba sorolható, ez ugyanis gyakran arról próbál meggyőzni, hogy a hajléktalan emberek a társadalmilag elfogadott normáknak nem képesek és nem is akarnak megfelelni, gyakori továbbá, hogy a hajléktalanságot összemossák a kábítószer- illetve alkoholfogyasztással, ezzel felerősítve a morális ellentéteket.

⁴¹ A módosítás következtében már akár elzárással is büntethető a közterületen való életvitelszerű tartózkodás, bővebben ld. utcajogasz.hu/szakmai-anyagok/szabalysertes/a-hajlektalansag-kriminalizacioja-magyarorszagon/

⁴² A dolgozat sok esetben épít Pál Gábor ELTE ÁJK-n tartott Ellenségképek a politikában c. alternatív kurzusán elhangzottakra.

⁴³ SZABÓ Márton: „Ellenfél és ellenség a politikában” *Politikatudományi Szemle* 2007/1. 9–20.

⁴⁴ HORUCZI László: *Ellenségkép. Az ellenségfogalom történeti alakulása vallásban, morálban, politikában* (Szeged: szerzői kiadás, 1993).

Különbséget tehetünk ezen kívül az „ellenség” – aki tehát nem valódi ellenség, hanem az ellenségképzés stratégiájával teszük azzá – pozícióját illetően is, mely nagyban meghatározza a társadalom válaszreakcióját. Amennyiben a közösségen kívülről érkezik az ellenség, sokkal kisebb az érzelmi intenzitás, a válasz pedig az lehet, ha az adott csoportot be sem engedik a társadalomba. A belső ellenség ezzel szemben sokkal több indulatot vált ki, hiszen a saját közösségének árulójaként, annak ellenségeként állítják be. Belső ellenség esetén az integráció vagy a kirekesztés lehet a politikai közösség válasza, ez utóbbit látjuk megjelenni a hajléktalanság kriminalizációja kapcsán.

A 2000-es évek elején a hajléktalanok elleni fellépés – a közterületről való kizsorításukra irányuló akciók kevésbé voltak jellemzőek, és azok jogszabályi környezete sem volt tisztázott – „alkalomszerű és informális” volt, és a vezető politikusok – Demszky Gábor önkormányzati választások előtti „aluljáró-visszafoglalási” akcióit kivéve – nem csatlakoztak hozzá.⁴⁵ A 2010-et közvetlenül megelőző években azonban egyre több politikus vállalta fel a nyíltan hajléktalan-ellenes retorikát, az országgyűlési választások után pedig a kormánypártok a diszkurzív stratégiák – tehát a különféle kommunikációs fogások – mellett az ellenségképzés jogszabályi háttérét is igyekeztek megteremteni.⁴⁶ Ez a tendencia folytatódott a későbbiekben is, és vezetett el a már említett 2018-as törvénymódosításhoz, illetve az annak kapcsán a hajléktalanság mibenlétéről kibontakozó közéleti vitához – hiszen a kétezres években először a jogszabályi háttér jött létre életvitelszerű közterületen tartózkodás – azaz sokak szerint gyakorlatilag a hajléktalanság – kriminalizációjára, továbbá értékválasztást is jelentett, hiszen a segítő politika helyett a büntetés eszközére helyezte a hangsúlyt. A hajléktalanság tehát viszonylag állandó ellenségképnek tekinthető Magyarországon abban az értelemben, hogy a velük kapcsolatos diskurzus bizonyos időközönként újra és újra a politika napirendjére kerül, azonban e téma beemelése a közéletbe rendszerint nem a hajléktalanok segítségét célozza, hanem eltávolításukat a közterületekről.

Relatív ellenségképként tekinthetünk a hajléktalanságra abban a tekintetben, hogy az ellenük irányuló diskurzus rendszerint arra helyezi a hangsúlyt, hogy az egyén tettei vezettek ahhoz, hogy kiszolgáltatott helyzetbe került. Ez alapján gyakran hallható érv, hogy amennyiben az egyén bizonyos erőfeszítéseket megtenne (ld. munkavállalásra, illetve – kábítószer-, illetve alkoholfogyasztásról való leszokás), akkor az kiutat jelentene számára a hajléktalanságból, így megszűnne ellenség lenni a közösség számára.

A hajléktalanság konkrét ellenségképnek tekinthető, hiszen konkrét személyek, megnevezett csoport ellen irányul, azonban a kormánypárti ellenségképző retorika gyakran igyekszik összemosni az ellenzéket, a „liberalizmust” az „ellenséggel”. „Igen, drága liberálisok, láttam én már olyan jeleneteket, hogy a ti drága, éppen magukon kívül tartózkodó hajléktalanjaitok konkrétan rátámadtak járókelőkre, akkor hol voltatok?”⁴⁷ – ebben a példában megjelenik az az érvelés, hogy egyrészt a hajléktalanok mellett kiálló emberek maguk is ellenségek – hiszen azokat védik, akik az ártatlan járókelőkre támadnak – másrészt, magát a vélt vagy valós ideológiai háttérét is hozzárendelik az ellenségképhez.

⁴⁵ MISETICS Bálint: „Otthontalan, csupa-csösz világ – Hajléktalanság és kriminalizáció Magyarországon” in *Replika* 2010/71.

⁴⁶ MISETICS (45. l.).

⁴⁷ 888.HU: *Őszintén a hajléktalanokról* (2018. 11. 12.). 888.hu/piszkostizenketto/oszinten-a-hajlektalanokrol-4161529/

A valódi ellenség és a politikai ellenségkép között tehát a fő különbséget az jelenti, hogy „[b]első politikai ellenségek nincsenek eleve, hanem konstruáljuk őket”.⁴⁸ Ahhoz, hogy politikai ellenségképeket hozzunk létre diszkurzív, nyelvi eszközöket kell alkalmaznunk.

II. Az ellenségképzés diszkurzív stratégiái

Szabó Márton⁴⁹ *Politikai idegen* című könyvében⁵⁰ az ellenségképzés öt diszkurzív stratégiáját mutatja be. Ezek az átdefiniálás, az aszimmetrikus nevek és utalások, a szemantikai oppozíciók, a sztereotipizálás és a kinyilatkoztatás.

Az ellenségképzés az esetek többségében valós társadalmi-kulturális különbségekből indul ki, majd az *átdefiniálás* eszközével ezeket az eltéréseket veszélyesnek állítja be, „az ártatlan másságot veszedelmes antinómiává, a kedves idegent fenyegető rémalakká”⁵¹ változtatják.

Koselleck nyomán az *aszimmetrikus ellenfogalmak* stratégiáját is bemutatja Szabó:⁵² ennek alkalmazásakor pejoratív elnevezésekkel illetjük a másik személyt, csoportot. „A politikai önazonossághoz hozzátartozik, hogy az embernek elfogadott neve van: állampolgár, párttag (...).”⁵³ Ezt a diszkurzív eszközt a szerző a gyerekek gúnyneveivel hasonlítja, hiszen célja, hogy az ellenséget degradálja, dehumanizálja. A hajléktalanság esetében ide tartozhat például a „csöves”, „csavargó”, „jöttment” megnevezések használata.

A politikai szereplőknek gyakran nincs lehetősége e pejoratív elnevezéseket használni – hiszen, ahogy Szabó írja, ezek megteremtik a visszautasítás lehetőségét, vitatkozni lehet velük – ezért e helyett gyakori a *sejtetés*, *utalások* alkalmazása. Ennek során „[e]gy olyan cselekvéssor mellett emelünk szót, amely sejteti, hogy egy bizonyos csoport veszélyes”, ilyen például, amikor a szegénységre vagy a hajléktalanokra utaló célzások nyomán az emberek veszélyes osztályának képe rajzolódik ki róluk a társadalomban.⁵⁴

Az ellenségképzés során az ezt a módszert alkalmazó politikai szereplők „szemantikai oppozíciós kategóriapárokba” osztják a politikai közösséget, olyan kategóriák sorolhatók ide, mint például szegény-gazdag, erős-gyenge, elit-nép.⁵⁵ E fogalompárok jellemzője, hogy a társadalom minden tagját lefedik, azaz mindenkinek bele kell kerülnie valamelyik kategóriába, illetve minden ellentéppár egyik tagját jobbnak, értékesebbnek állítja be a beszélő.

A *sztereotipizálás* sem áll távol a hétköznapiakban alkalmazott nyelvi eszközöktől, Szabó éppen ebben látja hatásosságának egyik okát. Ez az ellenségképzési diszkurzív stratégia „a témák és a gondolati sémák szűk készletét használja”, a látható társadalmi különbségekre alapozva, amelyek a közösség tagjai számára közös előfeltevéseket jelentenek.⁵⁶ E kategóriába sorolható még a *hibáztatás*, az a helyzet, amikor létező problémákért egy gyenge csoportot okolunk; a *homogenizálás*, azaz a csoport azonosítása annak egy tagjával, továbbá a *visszavezetés*, vagyis az a stratégia, hogy minden probléma mögött az ellenséget látjuk.

⁴⁸ SZABÓ Márton: *Politikai idegen* (Budapest: L'Harmattan 2006) 71.

⁴⁹ A hazai diszkurzív politikatudományi iskola jelentős kutatója. Itt idézett *Politikai idegen* című műve a politikai szereplők általi valóságteremtés és ellenségképzés kommunikációs eszközeinek átfogó bemutatását adja.

⁵⁰ SZABÓ (48. l.).

⁵¹ SZABÓ (48. l.) 75.

⁵² SZABÓ (48. l.).

⁵³ SZABÓ (48. l.).

⁵⁴ Murray EDELMAN: „Politikai ellenségek konstruálása” [ford.: ERDEI Pálma] in SZABÓ Márton (szerk.): *Az ellenség neve* (Budapest: Józsefvég Műhely 1998) 98.

⁵⁵ SZABÓ (48. l.) 78.

⁵⁶ SZABÓ (48. l.) 80.

Az ellenségkonstruálás egyik alapvető jellemzője, hogy az ellenség létezését vitathatatlan tényként kezeli a beszélő, a *kinyilatkoztatás* által tehát kizárja a párbeszéd lehetőségét, az „ellenségnek” lehetőséget sem hagyva az önvédelemre.⁵⁷

III. Hajléktalanság mint ellenségkép Magyarországon

E tanulmány keretein belül csak néhány példát van lehetőségem bemutatni, amelyek szükségképpen kiragadott részei a hajléktalanságról Magyarországon kialakult politikai diskurzusnak. Úgy gondolom, hogy ezek részletesebb bemutatása jobban szolgálja a dolgozat célját, hiszen így lehetőségem van ismertetni a hajléktalanokkal szembeni ellenségképzés néhány visszatérő motívumát, illetve az ezekhez alkalmazott diszkurzív stratégiákat.

A hajléktalanság kriminalizációja, illetve az azt alátámasztani igyekvő diskurzus elsősorban a kormányhoz, illetve a kormánypárti médiumokhoz köthető, így a „hajléktalan” és „hajléktalanság” keresőszavakat használva végeztem keresést ismert kormánypárti online hírportálok oldalain,⁵⁸ e találatokat átnézve igyekeztem olyan elemeket és érveket azonosítani, melyek rendre visszatérnek a hajléktalanok elleni diskurzusban.

Az áttekintett médiumok a következők: demokrata.hu, magyaridok.hu, pestisracok.hu, ripost.hu, 888.hu.⁵⁹ Az említett keresőszavakkal talált cikkek közül azok kerültek a mintába, amelyek a szabálysértési törvény módosítása előtt, illetve annak kapcsán íródtak – ez időben a 2018 második felében, illetve 2019 első hónapjaiban közzétett cikkeket jelenti.

Elsősorban azért választottam interneten megjelenő cikkeket, mert egy-egy online hírportálon sokkal explicitebben és szélsőségesebben jelenhet meg az ellenségképző retorika, mint a politikusok beszédeiben. Természetesen a hajléktalan mint ellenségkép a politikai szereplők kommunikációjában is gyakran feltűnik, különösen igaz ez kampányidőszakokban, ezen belül is kiemelten az önkormányzati választásokat megelőzően, azonban az ő esetükben gyakoribb a sejtetés és az utalás eszköze, amit az adott közösséghez tartozó médiumok erősítenek fel, és egészítenek ki.

A következőkben öt olyan témát mutatok be, amelyek az áttekintett cikkek alapján a hajléktalanok elleni ellenségképzés során leggyakrabban felmerülnek, illetve ismertetem az ezek alátámasztására használt diszkurzív stratégiákat: (1) tisztaság és egészség, (2) gyerekek védelme, (3) deviancia: alkohol- és kábítószerfogyasztással való azonosítás, illetve bűncselekmények, (4) munka és vagyoni alapú ellenségképzés, (5) hajléktalanság mint esztétikai probléma, közterületek birtoklásának problémája.

⁵⁷ SZABÓ (48. l.) 81.

⁵⁸ Kormánypárti hírportálok listája: adatujsagiras.atlatszo.hu/2019/06/26/adatvizualizacio-igy-nez-ki-most-a-kormanyparti-hirmedia-konglomeratum/

⁵⁹ Tanulmányomban a linkek helyett legtöbb esetben az újságok címét használom a könnyebb olvashatóság miatt, azonban minden esetben a lapok online kiadásáról van szó.

III.1. Tisztaság, egészség

A hajléktalanok elleni ellenségképzés egyik visszatérő témája a köztisztaságra és a közegészségügyre való hivatkozás.

Szalay Károly a Demokrata vélemény rovatában megjelent cikkében így ír a hajléktalanokról: „Szemünk láttára, karnyújtásnyi közelségben úgy élnek köztünk a hajléktalanok, mint az ókori bélpoklosok, kivetetten és megvetetten”.⁶⁰ A 888.hu oldalán *Őszintén a hajléktalanokról* címmel jelent meg cikk a témában: „A hajléktalanok ugyanis mások egészséghez, szabad mozgáshoz, biztonsághoz való jogát sértik, ha életvitelszerűen közterületen élnek. Fekélyes, ótvaros, bűzös testükkel melléd ülnek a metrón, megfertőznek másokat”.⁶¹ Ehhez hasonló írás jelent meg a ripost.hu oldalán: „Vérhast és hepatitiszt is összeszedhetünk a napi több százezer utast szállító 4-es, 6-os villamoson, amit rendszeresen összepiszkítanak önkívületben fetrengő potyautasok.”⁶²

E téma esetében a szemantikai oppozíciók szerepe erősödik fel: szegénység-gazdagság, betegség-egészség, tisztaság-kosz. A mi-ők ellentétet olyan szélsőséges hasonlatokkal erősítik mint a hajléktalanok leprás betegekhez hasonlítása, vagy a betegséget érzékletesen leíró negatív jelzők fokozása. Ebben a diskurzusban az ellenségkép mint betegségek hordozója jelenik meg, így fenyegetve a közösséget.

Ez a megközelítés azért is különösen káros a társadalomra nézve, mert azt sugallja, hogy a hajléktalan emberek közelébe menni is veszélyes, hogy a legjobb minél távolabbról elkerülni őket, így a segítségnyújtás maga is veszélyt hordozó aktussá válik. Az ellenség tehát az egészségünket fenyegeti, erre pedig olyan nem-diszkurzív jelekkel erősítenek rá, mint például a hajléktalanokat maszkban és gumikesztyűben igazoltató rendőrök,⁶³ így az eljárást látva a társadalom tagjaiban fokozottabbá válhat a szolidaritás helyett az „ellenségtől” való félelem érzése.

III.2. Gyerekek védelme

Bár az ellenségkép az egész társadalmat fenyegeti, gyakori, hogy a félelem, az ellenszenv fokozására a legvédtelenebb csoportokkal állítják szembe őket: a vizsgált cikkek alapján úgy tűnik, a hajléktalanok esetében legtöbbször a gyerekeket emlegetik az ellenségképzés során. A gyerekek vagy az idősek felhasználása azért lehet különösen hatékony módja az ellenségképzésnek, mert olyan csoportokról van szó, akik a védelmünkre szorulnak, akiket még a háborúban sem tisztességes bántani.

A Magyar Idők cikkében például így írnak a hajléktalanokról: „Ők verekszenek össze fényes nappal a gyerekeink szeme láttára”.⁶⁴ Ez a homogenizálás példája, ahol azt látjuk, hogy az „ellenség” még a gyerekekre sincs tekintettel.

⁶⁰ SZALAY Károly: „Impotensek” *Demokrata* (2018. 11. 09.). demokrata.hu/velemeney/impotensek-110378/

⁶¹ 888.HU: *Őszintén a hajléktalanokról* (2018. 11. 12.). 888.hu/piszkostizenketto/oszinten-a-hajlektalanokrol-4161529/

⁶² RIPOST.HU: *Döbbenetes, ami a budapesti villamoson történik: vérhast is kaphatunk a Combinón* (2019. 02. 13.). <https://ripost.hu/politik/insider/dobbenetes-ami-a-budapesti-villamoson-tortenik-verhast-is-kaphatunk-a-combinon-219969/>

⁶³ Ld.: 444.hu/2018/10/19/gumikesztyuben-es-maszokban-vittek-a-rendorok-a-harmadik-fovarosi-hajlektalant-a-birosagra

⁶⁴ APÁTI Bence: „Fagyhalál” *Magyar Idők* (2018. 10. 17.). www.magyaridok.hu/ahelyzet/fagyhalal-3583445/?_ga=2.199190828.2048031058.1564310031-2043938204.1563605960

Hasonlóra utal Sára Botond józsefvárosi polgármester Facebook oldalán közzétett posztja⁶⁵: „86% kéri, hogy ne működjön hajléktalan-ellátó szervezet iskola, óvoda, bölcsőde és játszótér közelében. Ezért a jövőben nem helyezhető el hajléktalan-ellátó szervezet oktatási intézmények és játszótérek 300 méteres körzetében.” A sejtetés, utalás stratégiája jelenik meg ebben a bejegyzésben, pontos indoklás nincs, hogy miért kell az ellátó szervezeteket az oktatási intézményektől minél távolabb helyezni, de érzékelteti, hogy a hajléktalanok valamilyen veszélyforrást jelentenek, ezért fizikailag is el kell őket távolítani a gyerekek közeléből.

„Nem egy fórumon olvasható, hogy többgyermekes családok nem tudnak parkokban leülni a padokra, mert ott rendre hajléktalanok tartózkodnak, feles üvegekkel szétdobálva körülöttük, ha pedig éppenséggel szabad a hely, az ember megjegyzi, korábban kiket látott rajta kuporodni, így inkább a közelébe sem megy annak.”⁶⁶ A többgyermekes családokkal való példálózás a jelenlegi „családbarát” kormányzati intézkedések fényében, ahol ez a családtípus az ideális, még szélsőségesebb ellentétet hoz létre a két csoport között, ezáltal még veszélyesebb ellenségként állítja be a hajléktalanokat. A szétdobált üvegek vagy a padok nem megfelelő tisztasága pedig a visszavezetés stratégiája által válnak kizárólag a hajléktalanok felelősségévé.

III.3. Deviancia: alkohol, kábítószer, bűncselekmény

„Van az a bizonyos vastagabb réteg, akik a probléma gyökerét adják. (...) Akik a reggel 8-kor megívott felesükről az életük árán sem mondanának le, nemhogy abban az időpontban álljanak készen munkába állni.”⁶⁷ Itt egyrészt az általánosítás módszere jelenik meg, másrészt annak sejtetése, hogy a hajléktalanok még ha lehetőségük is lenne dolgozni, akkor sem lennének erre hajlandók. Magyarországon az alkoholizmus sokakat érint,⁶⁸ mégis olyan téma, amiről nem alakult ki széleskörű társadalmi diskurzus. Az, hogy az alkoholfüggőség ennyire elterjedt probléma és sokan találkoztak vele életük során, érintette őket valamilyen módon, még inkább segít a mi-ők ellentét elmélyítésében, ezért a hajléktalanokat igyekeznek az alkoholizmussal azonosítani az ellenségképzés során.

„Ők azok, akik nem hajlandók betartani a közösségi együttélés írott és íratlan törvényeit. A deviáns, munkakerülő, csak koldulásból élő, a bevételeik nagy részét azonnal alkoholra költőkért tüntettek az úgynevezett művészek.”⁶⁹ Ebben az idézetben megjelenik az utalás stratégiája, annak sejtetése, hogy a hajléktalanok azért kerültek utcára, mert alkohol- vagy kábítószerfüggők. A piaci alapon szerveződő többségi társadalomhoz tartozás egyik feltétele ebben az érvrendszerben, hogy legyen bevételünk, amit magunk osztunk be, a hajléktalanok tehát azáltal is kizárásra kerülnek a közösségből és ellenséggé válnak, hogy ezt nem tudják megtenni, és alkoholra, kábítószerre, cigarettára költik el a pénzüket. Itt tehát a racionális-irracionális szemantikai oppozíció is az ellenségképzés eszköze. Ez az érvkészlet abból a szempontból is problémát jelent, hogy a közösség számára azt sugallja, ne segítsenek a hajléktalanoknak, hiszen az anyagi támogatást úgysem általuk hasznosnak vélt dolgokra költik.

⁶⁵ SÁRA Botond józsefvárosi polgármester Facebookon közzétett posztja (2019. 09. 02.). www.facebook.com/sarabotond/photos/a.1094859113904231/2541332482590213/?type=3&theater

⁶⁶ AMBRUS Petra: „Hajléktalanüldözés, vagy életmentő megoldás?” *Pesti Srácok* (2018. 10. 15.). pestisracok.hu/hajlektalanuldozes-vagy-eletmento-megoldas/

⁶⁷ AMBRUS (66. l.).

⁶⁸ 2017-ben a KSH adatai alapján az alkoholisták becsült száma 379 ezer, A kábítószer-fogyasztók és alkoholisták gondozása (1997–) adatsor. www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fek005.html

⁶⁹ APÁTI (64. l.).

A 2018-as időközi polgármester választás előtti kampányban is megjelent a hajléktalanság és a kábítószer-fogyasztók, továbbá a menekültek mint ellenségkép összemosása: „Tét az is, hogy meg tudjuk-e védeni kerületünk közösségét a drogosoktól, meg tudjuk-e akadályozni, hogy a kerület hajléktalantanya legyen, és távolabbra fókuszálva az is fontos kérdés, hogy a mostani nemzetközi helyzetben meg tudjuk-e védeni ezt a városrészt a migránsoktól.”⁷⁰ A droghasználók már 2013-ban az önkormányzat és a Kék Pont közhasznú civil szervezet konfliktusa kapcsán ellenségképpé váltak a kerületben⁷¹, így ez a sejtetés egy már régóta fennálló társadalmi ellentétre épít. E stratégia alapján nem kell külön hangsúlyozniuk a hajléktalanok „veszélyességét”, elég, ha a már létező, félelmet keltő ellenségképekkel együtt emlegetik őket.

III.4. Munka, vagyon

„A társadalmi struktúrákon belül elfoglalt pozícióinkat mindinkább piaci teljesítményünk és gazdasági erőforrásaink határozzák meg.”⁷² A logika, mely szerint mindenki annyit ér, amennyi a vagyona, illetve az abba vetett hit, hogy akinek munkája van nem kerülhet az utcára megjelenik a hajléktalanok elleni ellenségképzésben is. „A nyomor kriminalizálása erősíti azt a keretezést, amiben a nyomor egyéni jellemgyengeségként, rossz döntések következményeként tűnik fel”,⁷³ az átdefiniálás diszkurzív stratégiájával tehát a legszegényebbeket a neoliberais társadalom ellenségeként állítják be, akik nem méltók a társadalom szolidaritására. Megjelenik itt továbbá a szemantikai oppozíciók használata is, a szegény-gazdag ellentét, továbbá azt hangoztatják e diskurzus keretein belül, hogy a hajléktalanok a könnyebb utat választják, hiszen míg a társadalom többi tagjának dolgoznia kell a megélhetésért ők erre nem hajlandók. E diskurzus keretein belül megjelennek továbbá olyan aszimmetrikus ellenfogalmak, mint „munkakerülő” vagy „koldus”.

„*Ma Magyarországon nem kötelező az utcán csövezni*” címmel jelent meg egy cikk a 888.hu oldalán a hajléktalanságról,⁷⁴ ebben kiemelik, hogy „milliárdokat költünk hajléktalanokra”, akik közül sokan ennek ellenére sem veszik igénybe az ellátórendszer intézményeit. Ebben az érvelésben felértékelődik a szemantikai oppozíciók szerepe, hiszen e szerint gyakorlatilag a közösség finanszírozza a segítséget, „csak igénybe kéne venni azt, nem pedig az utcán csövezni”.⁷⁵ a gazdag-szegény ellentétén túl tehát egyfajta morális alapú megkülönböztetés is megjelenik, a segíteni akaró többség és az azt elutasító ellenség között. A hajléktalanellátásra költött milliárdok emlegetése ezeken túl pedig utalás is lehet, mert azt érzékelteti, hogy ezt az összeget más, a közösség számára „hasznosabb” célokra is fordíthatta volna az állam.

⁷⁰ BARANYAI Gábor: „Józsefváros nem lehet drogosok, migránsok és hajléktalanok tanyája” *Magyar Idők* (2018. 07. 06.).

www.magyaridok.hu/belfold/jozsefváros-nem-lehet-drogosok-migránsok-es-hajlektalanok-tanyaja-3263483/

⁷¹ 2013-ban a kerület vezetése ellehetetlenítette a Kék Pont józsefvárosi ártalomcsökkentő munkáját. Kielezték a társadalmi ellentéteket, hangsúlyozták a kábítószer-fogyasztók veszélyességét a gyerekekre, idősekre nézve, továbbá helyi óvodákban a kerület „visszafoglalására” felhívó plakátok jelentek meg. Ld.: cink.hu/bevittek-az-oviba-a-jozsefvárosi-droghaborut-1501766966

⁷² KAPELNER Zsolt: „A hajléktalanügy és a neoliberais terror” *Mérce* (2018. 10. 27.)

merce.hu/2018/10/27/a-hajlektalanugy-es-a-neoliberalis-terror/

⁷³ KAPELNER (72. l.).

⁷⁴ 888.HU: *Ma Magyarországon nem kötelező csövezni* (2018. 09. 27.).

888.hu/ketharmad/ma-magyarorszag-nem-kotelezo-az-utcan-csovezni-4156941/

⁷⁵ 888.HU (74. l.).

A Pesti Srácok oldalán megjelent cikkben szintén találunk vagyoni helyzet alapú érvelést: „Nem ritka azt sem olvasni, tapasztalni, hogy a BKK járatai sokszor vállalhatatlanok, aki pedig kifizet nem kevés összeget egy szolgáltatásért, az joggal várja el annak teljes körű teljesítését. Sokszor megfigyelhető, nemhogy leülni nincs gusztusuk az utazóknak, de a kapaszkodókat is félve fogják csak meg.”⁷⁶ Arra hivatkoznak tehát, hogy a szolgáltatást, amiért a közösség tagjainak fizetniük kell, ők nemcsak ingyen használják, hanem „vállalhatatlanná” is teszik azt, ahol az utasoknak nincs „gusztusa” használni az ülőhelyeket. E példában a visszavezetés és a hibáztatás stratégiája jelenik meg, hiszen a jegy vagy bérlet nélküli utazást és a járművek tisztaságának hiányosságait is a hajléktalanoknak tulajdonítja.

III.5. Hajléktalanság mint esztétikai probléma, közterületek birtoklása

„[A] legnehezebb kliensek, (...) akik alkohol vagy valamilyen más stimuláló anyag hatására vagy éppenséggel annak hiánya miatt minden átmenet nélkül kiszámíthatatlanná válnak.”⁷⁷ A szerző itt a homogenizálás stratégiájával él, amire utal is a cikkben: „A városlakók általában velük találkoznak, a hétköznapi emberek szemében ők jelenítik meg a fedél nélkül maradtak társadalmát. (...) Ők a hajléktalanság arcai.”⁷⁸ Ebben az írásban továbbá megjelenik egy olyan szemantikai opozíció, ami az ellenséges csoporton belül két további csoportot hoz létre: létezik tehát a „jó” hajléktalan és a „rossz”, utóbbiak agresszívok, veszélyesek, alkohol és kábítószer fogyasztók. Ahogy a cikk zárul: „Most velük kell kezdeni valamit”, hiszen a másik csoportot „a város lakói már nem mindig ismerik fel, nagy részükön ugyanis nem feltűnőek a hajléktalanság jelei.” Ez a hajléktalanság esztétikai problémaként való kezelésére utal, arra, hogy a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a közösség tagjainak látnia kell a „hajléktalanság jeleit”, így legitimálja a hajléktalanok eltávolítását a közterületekről.

A hajléktalanság azonban nemcsak mint esztétikai probléma jelenik meg, a közterületek birtoklásának kérdéskörében is ellenségként definiálják őket. Samira Kawash tanulmányában⁷⁹ az Egyesült Államokban a hajléktalanok közterületekről való kiszorítására tett kísérleteket mutatja be. A szerző elsősorban nem diszkurzív szempontból elemzi a kérdést, azonban a hajléktalanság helynélküliségként való definiálása az ellenségképzés során is egy rendre visszatérő elem. Láthatjuk ezt többek közt a Ripost közismertté vált, nagy felháborodást keltő lent látható címlapján (ld. 1. ábra): „*Parkokba kisebb aluljárókba bújtak – Meddig élnek vissza a hajléktalanok mindannyiunk türelmével? Nekik mindent szabad?*”⁸⁰

⁷⁶ AMBRUS (66. l.).

⁷⁷ ROMHÁNYI Tamás: „Fotel a fa alatt” *Magyar Idők* (2018. 10. 20.).
www.magyaridok.hu/lugas/fotel-a-fa-alatt-3580598/

⁷⁸ ROMHÁNYI (77. l.).

⁷⁹ Samira KAWASH: „A hajléktalan test” *Replika* 2010/71. 53–70.

⁸⁰ RIPOST.HU: *Meddig élnek vissza a hajléktalanok mindannyiunk türelmével?* (2018. 11. 09.).
ripost.hu/cikk-meddig-elnek-vissza-a-hajlektalanok-mindannyiunk-turelmevel

1. ábra A Ripost 2018. november 9-i címlapja

E példában azt látjuk, hogy a türelmes többség tolerálja azt, hogy az ezzel visszaélő hajléktalanok „elfoglalják” ezeket a helyeket: a közterületen való tartózkodás lehetősége tehát nem minden állampolgár számára adott. E kinyilatkoztatás révén létrejön a közterületek használatára jogosultak, arra érdemesek és az arra érdemtelenek szemantikai oppozíciója. Kawash szerint a kampányok, amelyek a „közösségi élet minőségére” hivatkoznak, definíciószerűen kriminalizálják a hajléktalanokat és el is üldözik őket a közösségi területekről, ahol korábban éltek.⁸¹ A kriminalizációt – különösen igaz ez az erős társadalmi szolidaritást kiváltó csoportok esetében, mint például a hátrányos helyzetű családok, hajléktalanok, tartós betegséggel, fogyatékossgal élők – ellenségképzésnek kell megelőznie, hiszen ezzel legitimálható egy-egy vitatott politikai lépés, mint az aluljárók éjszakai lezárása vagy az olyan hajléktalanokat távoltartó városrendezési megoldások, mint a padokra elhelyezett elválasztók, vagy az alvást lehetetlenné tevő földre szerelt tüskék.

A közterület birtoklásának diskurzusa gyakran kiegészül a testi szükségletek kielégítésének problémájával, ezt láthatjuk például a Magyar Idők már hivatkozott cikkében is: „(...) az utcáinkra és a megállóinkba piszkolnak”, továbbá „[ő]k vizelik le az Operaházat és az Erkel Színházat.”⁸² (E példában megjelenik egyrészt a színházak mint a kultúra jelképeinek szembeállítása azok levizelésével, továbbá fokozza az ellentétet az is, hogy a színházakhoz, a színházlátogatáshoz az elegáns öltözéket társítjuk, ez pedig még inkább növeli az aszimmetriát a két csoport viselkedése között. „A képesség a test működésének szabályozására és mérséklésére az »önuralom« egyik jele, amely régóta annak mércéje, hogy az adott egyén mennyire alkalmas a közösségi életben való részvételre.”⁸³ Ezt látjuk megjelenni az ellenségképzés során: a működő nyilvános illemhelyek hiánya egy létező és közismert strukturális probléma – amely természetesen nem csupán a hajléktalan személyeket érinti⁸⁴ – ezt definiálják át, így válik az egyén felelősségévé, hogy hol tudja szükségleteit kielégíteni, és így lesz a hajléktalan személy a társadalomba beilleszkedni nem tudó, önuralomra képtelen

⁸¹ KAWASH (79. l.).

⁸² 888.HU (47. l.).

⁸³ KAWASH (79. l.). 64.

⁸⁴ A nyilvános illemhelyek hiánya, a fogyasztáshoz, fizetéshez kötött mosdóhasználat szinte minden társadalmi csoport számára okoz nehézségeket, különösen sújthatja a gyermekes családokat vagy a rosszabb anyagi körülmények között élőket.

személy. Az Alapvető jogok biztosának jelentése⁸⁵ alapján ugyan valóban nagyon költséges a megfelelő számú és minőségű nyilvános illemhelyek megteremtése, „az ehhez társuló társadalmi igény olyannyira alapvetően emberi és természetes, hogy a biztosítására vonatkozó állami/önkormányzati kötelezettségvállalás és következetes feladat-végrehajtás nem lehet kérdéses” (AJB-1944/2017. számú ügyben). Itt tehát az ellenségképzés politikai haszna abban nyilvánul meg, hogy egy az állam, illetve az önkormányzatok által nem megoldott problémáért az ellenséget hibáztatják, így hátrítva el saját felelősségüket.

Összegzés

E tanulmányban elsősorban az ellenségképzés diszkurzív stratégiáját kívántam bemutatni, azonban fontos megemlíteni, hogy a mi-ők ellentétet számos további politikai kommunikációs, illetve városrendezési gyakorlat erősíti még fel. Érdemes tehát a továbbiakban a hajléktalanok elleni ellenségképzésről szóló kutatást más területekre is kiterjeszteni: a hajléktalanság vizuális ábrázolásának elemzésével (plakátok, képek, videók), illetve a közterületeken elhelyezett, a hajléktalanok ott tartózkodását ellehetetlenítő eszközök mint az ellenségképzés fizikai megnyilvánulásának vizsgálatával többet tudhatunk meg arról, hogy hogyan is válik a hajléktalanság ellenségképpé a mai magyar politikában.

„A szegénység kriminalizálása, továbbá nagyvárosi, vizuális felszámolása, a hajléktalan emberek felelősségre vonása, a »hajléktalanbűnözés« köztudatba vezetése” – Böcskei Balázs így jellemzi cikkében⁸⁶ a jelenlegi kormányzat, illetve önkormányzatok politikáját a 2010 óta eltelt időszakban. Ezt támasztja alá az is, hogy a bemutatott példákban a hajléktalanok veszélyes, fenyegető idegenekké válnak. Az, hogy „(...) a kormányzó pártok a hajléktalanságot Magyarországon a szegénység egyik legszélsőségebb formája helyett erkölcsi gyengeségként »definiálják«”⁸⁷ még tovább növeli a szakadékot a hajléktalanok és a társadalom többi része között. A hajléktalanok elleni ellenségképzés ahhoz vezet, hogy a közösség számára ők veszélyes idegenekké válnak, akiktől félni kell, akiktől meg kell védeni magunkat. Ez szélsőséges esetben akár ahhoz is vezethet, hogy az egyének feljogosítva érzik magukat az ellenük való szóbeli vagy fizikai fellépésre is, hiszen ellenséggé válnak. Az ellenségképzés tehát diszkurzív stratégiákkal valósul meg, de valódi érzelmeket vált ki a társadalomban.

Az, hogy az ebben a diskurzusban az egyetlen fontos cél a hajléktalanok eltüntetése a közösség szeme elől – hiszen veszélyesek, tehát el kell őket távolítanunk – ahhoz vezet, hogy valós segítség és integrációs törekvések helyett a hajléktalan embereknek büntetőjogi következményekkel és a társadalomból való kizárással kell szembesülniük. „(...) (A) hajléktalanság felszámolásához szükséges redisztributív és jóléti intézkedéseknek ugyanis éppen az az univerzális szolidaritás lenne az előfeltétele, amit a hajléktalan embereket kirekesztő (és hajléktalanságukért magukat a hajléktalan embereket hibáztató) megközelítés lehetetlenné tesz.”⁸⁸

⁸⁵ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-1944/2017. számú ügyben. www.ajbh.hu/documents/10180/2602747/Jelent%C3%A9s+egy+k%C3%B6ztisztas%C3%A1gi+szab%C3%A1ly%C3%A9rt%C3%A9s+%C3%BCgy%C3%A9ben+1944_2017/26935b10-7ddf-4e90-b760-93142781842a?version=1.0

⁸⁶ BÖCSKEI Balázs: „Ha Magyarországra jössz zéró toleranciát kell gyakorolnod” *Mérce* (2018. 10. 19.). merce.hu/2018/10/19/ha-magyarorszagra-jossz-zero-toleranciat-kell-gyakorolnod/

⁸⁷ BÖCSKEI (86. l.).

⁸⁸ MISETICS (45. l.) 34.

„A probléma csak az, véli Edelman⁸⁹ (...), hogy ilyen módon a politizálás az emberekben élő sérelmekre, félelmekre és irigységre épül, felerősödnek a társadalomban az indulatok és az ellentétek, a problémákra könnyű, de eredménytelen megoldást kínálnak. Sőt, így a politika nem építés és gyarapítás, hanem vég nélküli hatalmi küzdelem, békés polgárháború lesz.”⁹⁰ A mindenkori kormányzó pártoknak ugyanakkor nem csak a rövid távú szavazatmaximalizálás miatt áll érdekében e stratégia alkalmazása: a társadalmi szolidaritás lehető legnagyobb mértékű csökkentése a társadalom töredezettségéhez vezet, ami ellehetetleníti a közös fellépést a fennálló hatalmi struktúra ellen, a megosztottság tehát a hatalmi viszonyok megszilárdítását segíti elő.⁹¹ Az ellenségképzés mint stratégia tehát annak ellenére, hogy rövid távon támogatást, szavazatokat hozhat az adott politikai erőnek, a társadalomra nézve súlyos, hosszan tartó következményei vannak. Érdemes tehát mérlegelni, hogy megéri-e ezekért a szavazatokért feláldozni a hajléktalanság és a lakhatási szegénység megoldásának lehetőségét, hiszen az ellenségképzés stratégiája éppen ezt akadályozza.

⁸⁹ Murray Edelman amerikai politológus, az ellenségteremtés nyelvi stratégiáinak jelentős kutatója.

⁹⁰ SZABÓ (43. lj.). 12.

⁹¹ EDELMAN (54. lj.). 119.